

ПРОБЛЕМ УНИЈАЂЕЊА И КРОАТИЗАЦИЈЕ СРБА

Проверавање и однарођавање Срба у католичким државама, Млетачкој републици, Угарској и Хабсбуршкој монархији, лежало је у основи њихове политике према том "шизматичком" народу. Верске и државне власти чиниле су све да православне Србе преведу у "јединоспасавајућу" римокатоличку веру будући да је према декларацији о унији односно сједињењу цркава усвојеној у Фиренци 1439. године утврђено да "Света, Римска црква чврсто вјерује, да нико, који не припада католичкој цркви, не само незнабошци, него Јудеји, ни јеретици, ни шизматици, не могу ући у царство небеско, него ће сви поћи у вјечни огањ, који је спремљен за ђаволе и за његове анђеље, ако се пред смрт не обратe к тој Цркви".¹

Подигавши своје, православне манастире Крупу, Крку и Драговић у средњој и северној Далмацији још у току XIV и XV века, Срби су се насељавали и устаљивали око њих и стварали средишта свог духовног и националног опстанка далеко од матичне земље с којом никад нису прекидали везу јер су остали у склопу Пећке патријаршије, у православљу, а преко миграционих струја од истока ка западу и у саставу свог, српског етноса као највећег на просторима јужно од Саве и Дунава.

Српско становништво у Боки Которској и Далмацији нашло се у саставу Млетачке републике, чија је влада високо ценила његове ратничке способности али је више волела да оно буде под духовном јурисдикцијом филладелфијског митрополита у Венецији него под Пећком патријар-

шијом која је била у оквиру Отоманског царства. Но, Република светог Марка била је католичка држава под јаким утицајем свог клера и Папске курије, због чега је према Србима водила променљиву па и противречну политику.²

Заправо, Срби у Далмацији нашли су се у две непријатељске државе – Млетачкој републици и Турском царству. После освајања Босне, Турци су чешће продирали у северну Далмацију па су, тако, 1480. опљачкали и српски манастир Драговић а 1498. опустошили су Книн и његову околину, Обровац, Скрадин и друга места. Срби су им свуда пружали отпор а Хрвати су избегли на јадранска острва тако да су простране области у залеђу приморских градова остале пуне, односно без католичког становништва, због чега су, у првом реду Книн и Книнска крајина, од Римске курије проглашени за "Partes infidelium" (неверничке земље) а то је значило да ће потом то бити "Terra missionis", у којој ће фрањевци спроводити акцију око покатоличавања Срба насељених у њој пре и после рата 1498–1503. Већ тада је Задарски каптол устао против православне вере и обреда на том подручју а фрањевци су 1548. од турске Порте издејствовали ферман којим су добили слободу акције на њеном делу Далмације, па су у највећој мери то и користили нападајући православне као "отпаднике и кривовернике" (шизматике) односно као "заблуделе овчице" које је требало "враћити" у крило римске цркве, обећавајући им чак и олакшање терета и дажбина од Турака који се њиховој прозелитској делат-

ности нису противили уколико је нису и с одобравањем пратили.³

У време Кандијског рата (1645–1669), који је Млетачка република водила против Турске, она је из војних и политичких разлога излазила у сусрет српским досељеницима, док су католички бискупи у Далмацији "колико из верских толико и материјалних разлога" били задојени мржњом према њима. Бискупи су тврдили да је "густина српских насеља" у средњој и северној Далмацији угрозила тамошњи католички живаљ, да се Срби противе давању црквене десетине и других дацбина Католичкој цркви, због чега их је преко мисионара, путем најтежих оптужби и лажи, као и подстицањем католичког становништва против њих, требало сузбити, обесправити, покатоличити и онаролити. У том погледу у другој половини XVII века посебно се истакао задарски надбискуп Теодосије, који је према њима био суров и безобзиран, бацајући српске калуђере у задарску кулу и чинећи све да би Србе покатоличио.⁴

Рђаво стање Срба у средњој и северној Далмацији поткрај XVII века и даље се погоршавало нарочито због преверавања у њиховој средини, које су вршили босански фрањевци, а и стога што је цариградски патријарх настојао да их отргне од Пећке патријаршије и да он поставља православне епископе у тим крајевима.⁵ Међутим, број Срба у њима знатно се увећао у време новог рата с Турцима тако да их је папски викар Никола Бианковић 1692. године само око Задра ценио на око 6.000, а у осам села око Скрадина на 1.500 душа, а придолазиле су и нове групе. Њихово духовно одредиште био је манастир св. Арханђела код Скрадина (30 калуђера, 30 манастирских ђака и 2 служитеља!). Њих је, по замисли Бианковића и задарског надбискупа Виктора, требало покатоличити, и то претходним протеривањем калуђера, забраном подизања православних цркава (Земуник) и писањем српског катихизиса у духу учења Католичке цркве. Католичким прозелитима на руку је ишла и тежња учења Републике да њени поданици буду једне вере (католичке, наравно),⁶ што је 1686. године резултирало у наредби далматинског провидура да православни свештени-

ци морају зависити од католичких бискупа. Но, суочен с повећањем српске популације на свом подручју, генерални провидур Данило Долфин, десет година касније, дао је Србима у Пшибенику слободу вероисповести, што је 1702. проширено и на целу Далмацију.⁷ Али, провидур Јустин Рива, октобра 1705. поново је православно свештенство потчинио католичким бискупима и, ускоро затим, утицао на владу у Млечима да се декларише како се на подручју Републике неће трпети друга вера осим римокатоличке.⁸ Будући да су се Срби, предвођени калуђерима Крке и Крупе, јако узбунили због таквог става владе, нови провидур Вићенцо Вендрамин препоручио је да се према њима поведе попустљивија политика па да се не само дозволи слобода вероисповести него да се и признају мешовити бракови у које су са Србима доста радо ступале католичке девојке.⁹

Притисак на владу у Млечима појачан је од 1713. године кад је за надбискупа у Задру дошао "загрижени католик" Вићентије Змајевић који је захтевао да се православном епископу, Стефану Љубибратићу забрани канонска визитација (обилазак парохија и верника) по шибеничкој и скрадинској дијецези, као и да се забрани подизање српске цркве у Скрадину. Иако је генерални провидур Алвизо Моћениго препоручивао да се Љубибратићу не ускрати визитација пошто је српско становништво у Котарима, Буковици, Книнској крајини и Косову пољу у апсолутној већини, ипак је 1729. године дошло до тако несносног стања да је српски епископ напустио Далмацију и прешао у Лику, под аустријску управу.¹⁰

Уклањањем епископа Љубибратића, католички клер није остварио жељени циљ пошто су се далматински Срби окупили око бенковачког пароха Симеона Кончаревића и на својој скупштини у Бенковцу 1731. недвосмислено изјавили да српски народ "нема ништа заједничког с Римском црквом, да не признаје никакву власт римокатоличких бискупа (...), да се не покорава одлукама Тридентинског црквеног сабора" (о унији) и да жели свог, српског епископа.¹¹

И док је влада и даље била неодлучна па се час саглашавала а час одустајала од

сагласности у погледу српског епископа у Далмацији, католички бискупи били су све агресивнији а нарочито Змајенићев наследник на челу Задарске епископије, учени Матија Караман, који је, пре доласка у Задар, боравио у Русији, где је требало да припрема терен за унију. Године 1739. и 1741. он је на словенском, српском језику саставио "ћирилски алфаветар" и католички мисал а 1744. још један спис против православних у Далмацији.¹² Караман је полазио од чињенице да православних Срба има много у Лици и Крбави, затим око Шибеника, Скралина, Задра и другде, да их је у шибеничкој дијецези колико и католика а у скрадинској и више него католика. Да би се ти Срби покатоличили и однародили, Караман је предлагао да се из њихових цркава уклоне све књиге које они добијају из Русије и замене ћирилским књигама које би штампала Конгрегација за пропаганду вере у Риму као и да се отварањем "илирског семинара" у Задру припреми свештенички подмладак који ће православне прерести на унију односно на католичанство.¹³ Успису из 1750. године Караман је уверавао Сињорију у Млецима да је свако попуштање Србима штетно за Републику па им не треба дозволити постављање сопственог епископа док, у исто време, католичким бискупима треба омогућити да приликом канонских визитација постављају православне свештенике и тим их вежу за Католичку цркву.¹⁴

Међутим, кад је млетачка влада у јесен 1750. донела одлуку у корист католичких бискупа, Срби су се 1751. године окупили на Косову пољу и сами изабрали свог епископа у личности дотадашњег протојереја Симеона Кончаревића, што је био њихов изазов и везди и бискупима, који су се оглушили о вољу народа, па су прогнали епископа Кончаревића све док се он није склонио у Лику (1753), одакле је, затим (1762) отишао у Русију, у којој је остао све до своје смрти 1770. године.¹⁵

Иако су, тако, остали без свог властитог епископа, Срби не клонуше, него исте, 1753. године, преко Скрадињана, поново од дужда у Венецији затражише да их ослободи јурисдикције католичких бискупа, у чему их подржи провидур Франческо Гримани, али без успеха, јер се Сињорија

ипак приклонила супротном захтеву надбискупа Карамана и папе.¹⁶ Шест година касније, 1759. године, далматински Срби

ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ У ШКАРАМА ИЗ 1848, у обнови 1987. године

поново су се обратили дужду истичући да су радије спремни "сваку муку поднијети и свој живот положити, него ли свој отачански закон (веру) и обичаје под ноге ставити".¹⁷ Подршку су затражили и од карловачког митрополита Павла Ненадовића а затим и од Русије, чија се дипломатија 1762. заузела за њих код млетачке владе, али све узалуд, јер је влада и даље била неодлучна а бискупи неуморни у вршењу притиска на њу на штету православних.¹⁸

Тако је потрајало све до пада Млетачке републике 1797. године и доласка Француза, који су показали велики степен верске толеранције. Православни Срби добили су свог епископа у личности Венедикта Краљевића.¹⁹ С прикључењем Далмације Хабзбуршкој монархији после 1813, односно после Бечког конгреса 1815. године, положај Срба у њој поново се погоршао а католички бискупи продужили су рад на

њиховом унијаћењу и покатоличавању (а преко тога и однорађавању) привукавши на своју страну и самог епископа Краљевића, што ће довести до народног огорчења и атентата на њега, после чега је он 1821. побегао из Далмације.²⁰

У току следећих деценија активност католичког клера ради натурања уније православним Србима није престајала поготово стога што су бискупии имали велику подршку од аустријских царских намесника у Далмацији, Томашића и Лиљенберга, односно од Бечког двора и Римске курије. Ипак, српски народ у Далмацији под епископима Јосифом Рајачићем, Пантелејмоном Живковићем и Јеротијем Мутибарићем, уз помоћ карловачких митрополита, налазио је снаге да се одупре свим притисцима и успео да очува и своју народност све до царевог патента од 4. марта 1849, којим је призната верска равноправност православних с другим законитим вероисповестима у Хабзбуршкој монархији, укључив Далмацију и Боку Которску.²¹

Папском настојању да се истребе "шизматички" приклонио се и Хрватски сталешки сабор. Сабор је у време католичке противреформације у XVI веку донео посебне законске одредбе (1548, 1550, 1563) којима је био циљ да се Троједна краљевина одржи као искључиво католичка земља и да се у њој не толерише друга вера и црква осим римокатоличке.²² Иако су се те одлуке односиле на протестанте, оне су ускоро свом снагом удариле по православним Србима у Вараждинском и Карловачком генералату као и у Славонији и Срему.

Кад је реч о Вараждинском генералату, треба рећи да су се Срби у њега масовно доселили у време аустро-турског рата 1593–1606. са својим народним старешинама и свештенством. Цео простор до Лудбрга, Копривнице, Вараждина, Крижеваца и Иванића постао је нова Рашка (Rascia) у оквиру аустријске војне границе XVII века.²³ Срби су постали "предзиђе хришћанства" *Antemurale Christianitati*, што није порицала ни сама Римска курија ни њени кардинали.²⁴

Духовно средиште тог дела српског народа постао је манастир Марча, близу Иванића, који је после његовог пресељења из турског дела Славоније, подигао српско-православни епископ Симеон Вретања.

Тек што су се сместили око Марче, католичко свештенство са забрбачким бискупом Петром Домитровићем на челу почело је вршити притисак на Србе да би их привело у крило своје цркве "изван које нема спасења" за хришћанске душе.²⁵ Стицајем околности, епископ Вретања дошао је у толикој мери под утицај иванићког жупника Мартина Дубравића, пореклом Србина, који се као "ватрени католик (...) дао на посао да православне у својој околини (...) преведе на унију, да је и сам прихватио "католичку истину и веру"; надвојвода Фердинанд (касније цар!) пошао је корак даље па је марта 1611. епископу Вретањи упутио наређење "да настоји искоренити верске заблуде Влаха и Рашана" у својој дијецези.²⁶ То је, уосталом, било у духу препоруке папе Павла V како би се Вретања и његови Срби "још више распалили у љубави према католичкој религији и правој вери у славу бојжу и узношење свете цркве".²⁷ Потврђујући га за марчанског епископа, папа је Вретањи дозволио да у цркви задржи словенски језик, православне обреде и стари календар. Чак ни његова веза с Пећком патријаршијом није прекинута одмах него тек касније кад је он "пред крај живота, већ у дубокој старости, добро запливао струјом уније".²⁸

Ипак, ствари нису текле према тим замислима јер су се Вретањини наследници на епископској столици у манастиру Марчи више приклањали пећким патријарсима него римској цркви. То важи првенствено за епископе Максима и Гаврила Предојевића. Њихов рођак Василије Предојевић за потврду свог духовног чина обратио се Риму а његов наследник Сава Станиславић све време колебао се између Пећи и Рима, тражећи потврду и од једне и од друге стране. Слично би се могло рећи и за Гаврила Мијакића, који је за епископа посвећен од православног архиепископа у Молдавији а за потврду ишао и папи у Риму али се истакао као бранилац православља.²⁹

Покатоличавањем Срба требало је уништити не само српску националну индивидуалност него и аутономију зајамчену царским привилегијама³⁰ а то би, с временом, довело и до њиховог подвргавања црквеној, бискупској десетини од уroda и

прихода и отворило пут њиховом прстварању од слободних војника у феудалне *подложнике* – *кмтове*.

збаци православног марчанског владика Максима Предојевића и постави владика "римске верс" а генералима у Војној кра-

ПОДРУЧЈЕ ЈУРИСДИКЦИЈЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРИШИЈЕ СРЕДИНОМ XVII ВЕКА

1. - граница Османлијског Царства и хришћанских држава; 2. - границе јурисдикционог подручја Пећке патријаршије; 3. - границе вазалних кнежевина; 4. - седишта епископија

Загребачки бискупи у XVII веку такмичили су се у писању слабората о унијађењу и католичењу "шизматичких Влаха", како су погрдно називали православне Србе.

Тако је бискуп Бенедикт Випковић 1640. године предлагао да Римска курија

јини да се нареди да "настоје око тога да сједињење (унију) унапреде, а попо(вима) и калуђер(има) што из Турске долазе и пук varaју, да овамо прелазити забране". Винковић се залагао да се у Загребу "за свешенике сједињене цркве" отворе школе и семениште као и да се за унијађење Срба

употреби и сила, а да Двор новцем награђује оне који буду "бољи и приврженији римској цркви". Он је навео пример "како су слѣдбеници источне цркве у Истри, Пишки и на Красу, затим у сењској бискупији, у Личу, Драги и Винодолу прешли на римску вјеру, којој су сада највјернији привржници".³¹ Напустивши своју стару веру, они се више нису називали Србима ("Власима") него Хрватима.³² Винковић је препоручивао да се у Марчу постави епископ-католик који зна "влашки" језик и ћирилично писмо, као и церемоније православног обреда, а то би могао да буде загребачки каноник Рафаило Леваковић, добро познат и цару и папи као писац расправе "О уништењу шизме и сједињењу шизматика са римском црквом".³³

Што се тиче бискупа Петра Петретића, он је око 1660. године саставио спис "Историја о Власима у Границама Краљевине Славоније", који је послао цару Леополду и доказујући "како сувишно бијаше утемељити особиту бискупију за Србље, и примати у царство заједно с народом калуђере и попове њихове, као највећу запрјеку (ширењу) уније". За поунијаћене Србе, свештенике би требало доводити из Пољске и Русије (Украјине!) пошто знају и ћирилично писмо и "илирски" језик.³⁴ У том смислу говорила су и друга "повјесна дјела" овог католичког прелата.³⁵

Оцењујући Петретића као бискупа, познати хрватски историчар у XIX веку Иван Кукуљевић Сакцински закључио је следеће:

"Главна задаћа свега његова живота ... бијаше *Унија* слѣдбениках источне вјере са западном црквом. У том послу показа се (он) неуморним, ралећи приватно и јавно на саборих угарских и хрватских на корист своје цркве, те дотјера тако далеко, да се православни, станујући у вараждинској и крижевачкој Крајини и жупанији, њему саввим покорише, дочим (будући да) је и наименовање њихових владиках једино од њега зависило. ... Могла би се о том веома обширна разправа написати, али неби управо изпало на част вишњег хрватскога свећенства, од којих бјеше вјерозаконска мржња силно подпалаћивана у земљи, те се тадашња хлешња за прозелитизмом, може једино изпричати (оправдати), што хрватски главари римске цркве, од римске про-

паганде непрестано потицани бијаху на што већу ревност у послу сједињења (унијаћења)."³⁶ Бољи коментар ни данас није потребан!

Загребачки бискупи чинили су све да изазову расцеп између марчанских епископа и народа, а искориштена је и неуспела завера Зринских и Франкопана против цара Леополда I, да због наводне везе с њима (о, Боже!), као непоуздан буде оптужен марчански српски епископ Гаврило Мијакић, који је 1670. збачен с положаја и одведен у вечито сужањство,³⁷ а на његово место у Марчу од тада довођени су епископи верни унији и загребачким бискупима, будући да су и додзали из њиховог језуитског семеншта.³⁸

Настојање тих владика да међу Србима прошире унију изазивало је отпор калуђера и крајишника па је 1672. године дошло до побуне која је угушена војном силом: 14 калуђера осуђено је на вечно сужањство на малтешким галијама а њихову судбину поделио је и игуман манастира Гомирја у Плашкој епархији. Међутим, отпор народа и калуђера према унији није престао па су унијатске владике, у страху од њих, више боравиле у Загребу него у Марчи, односно морале су се притајити и скривати своју зависност од бискупа и папа.³⁹ То се показало нарочито кад је 1692–1693. у Хрватску дошао патријарх Арсеније III Чарнојевић, а затим и све до краја Ракоцијевог устанка (1703–1711), у време кад су Срби-крајишници Бечком двору били потребни у борби против Мађара.⁴⁰

Притисак унијата на православље у Вараждинском генералату и у Банској крајини (Банији) поново је појачан после Ракоцијевог устанка, кад је на столицу у Марчи доведен владика Рафаило Марковић, који је преко 15 година прогонио православно свештенство, калуђере и народ, кршећи све моралне норме, вршећи општу саблазан, лљачкајући вернике, глобећи их и деморалишући их. Стога је 1715. године дошло до нове народне побуне а потом до представке цару у којој су народни прваци изјавили да неће трпети унијатског владика нити ће примити калуђере које он рукоположио, додајући на крају: "Остаћемо код онога, што нам у тој ствари одреди наш митрополит и постојано ћемо држати

наш стари обред (веру), у коме су стари наши умрли."⁴¹

Иако је и сам био врло наклоњен унијађењу Срба, Дворски ратни савет у Грацу, коме су у то време била потчињена оба генералата (Карловачки и Вараждински), озбиљно је схватио народне тужбе, јер су крајишници учествовали у рату против Турака, па је у јесен 1716. године прекорно владику Марковића, додајући да, иако треба радити на ширењу римокатоличке вере, то треба изводити пажљиво и опрезно, а не путем насиља које доводи до народних буна.⁴² Илак, Марковић је продужио с насилничким поступцима тим више што је крајишкој депутацији која је била у Бечу саопштен царев став да поред унијатског владике не може бити говора о православном епископу у Марчи. Због свега тога у народу је дошло до великог незадовољства и немира, нарочито 1726–1727. године, на што је војна власт одговорила кажњавањем народних вођа и протеривањем из Вараждинског генералата најзначајнијег између њих, протопопа Николе Поповића.⁴³

Али, ни тим казнама отпор народа није престао јер су га сад повели калуђери манастира Лепавине, упорно износили захтев за постављање православног, неунијатског епископа у том Генералату. Тај захтев подржао је београдско-карловачки митрополит као и Српски народноцрквени сабор, па је Бечки двор одлучио да у Генералат упути комисију да истражи спорове и утврди да ли је народ наклоњен унији и колико заправо има унијата под марчанским владиком Григоријем Вучинићем. Налаз комисије био је поражавајући, јер су крајишници једнодушно изјавили да су одани православној вери, а не наметнутој им унији. После тога ни Двору није преостало друго него да августа 1734. тешка срца, пристане на постављање православног епископа у Вараждинском генералату у личности Симеона Филиповића. Био је то тежак пораз епископа Вучинића и загребачког бискупа, његовог заштитника, али не и потпуна победа православних, јер је манастир Марча остао у рукама малобројних унијатских калуђера.⁴⁴

REPUBLIKA HRVATSKA
ZAVOD ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE
V A R A Ž D I N
KLASA: 612-06/93-01/05
URBROJ: 380-19-01-93-2
Vareždin, 20. 01. 1993.

Predmet: Eksplozija u paroh crkvi
Sv. Apost. Mihovila i Osvrilo
u Velikoj Mučni,
općine Koprivnica
- izvještaj -

Na temelju obavijesti Policijske stanice Koprivnica od dana 12. 01. 1993. godine o eksploziji u parohijalnoj crkvi Sv. Apostola Mihovila i Osvrila u Velikoj Mučni konzervatori ovog Zavoda su dana 26. 01. 1993. god. izišli na teren kako bi se utvrdila i dokumentirala nastala šteta.

Nakon pregleda crkve ustanovljena su sljedeća oštećenja:

1. 2 podne ploče, na povišenom dijelu neposredno ispred ikonostasa (ispred srednjih vrata), izrađene od bojenog cementa dim. 30x30 cm - direktno oštećenje u promjeru od 15 cm na mjestu gdje je bila postavljena bomba (eksploziv).

2. Ikonostas izrađen od drveta i oslikan (1904.) - oštećen je u donjoj zoni između lijevih i desnih vrata. Oštećenja su nastala posredno djelovanjem krotčina bombe koje su načinile duboke ureze uništivši oslikanu površinu, ali i osnovnu podlogu (drvo). Osim toga, ukrasni dijelovi srednjih vrata (koje je načela crvotičina) su također otpali uslijed djelovanja eksplozije. Pregledom ikonostasa je utvrđeno da je sama arhitektura još u dobrom stanju (zdravo i čvrsto drvo), no, ikone, koje su vjerojatno oslikane na drvenim podlogama lošije kvalitete, je načela crvotičina pa se na mjestima rutežu.

3. 2 rasvjetna tijela ispred ikonostasa izrađena od lijevanog metala sa staklenim ukrasima - zadobili su manja oštećenja (slomljeni krak i ukras).

4. Popucala su sva stakla prozorskih otvora.

Na temelju pregledanog konstatirani smo da nastale štete neće utjecati na daljnje propadanje objekta i njegovog inventara, tako da nisu potrebne hitne intervencije na zaštiti.

Obnovu crkve i njenog inventara, vezano uz redovno odr-

ЦРКВА СВЕТОГ ГЕОРГИЈА У ВАРАЖДИНУ ИЗ 1848, *снимак 1995. године;*

Извештај Завода за заштиту споменика културе у Вараждину о мишарању цркве Св. архангела Михаила у Великој Мучни из 1740.

После смрти Вучинића, на предлог загребачког бискупа Јурја Бранјуга, папа је за епископа у Марчи поставио унијата Силвестра Ивановића с циљем да међу православним постепено уведе "праву веру". Међутим, и овог пута, због масовног отпора народа, настојања унијатског епископа била су узалудна.⁴⁵ Нова царска комисија, упућена у Генералат, морала је констатовати да, осим тројице калуђера, у Марчи нема других унијата; ипак крајем 1738. у Бечу је донета одлука да се Марча одузме од православних, што је ове толико огорчило да су крајем јуна 1739. сами запалили свој манастир, уверени да су унијатски калуђери оскрнављивали њихову верску и националну светињу.⁴⁶ Узалуд је Српски народнокрквени сабор 1749. године молио да се Марча препусти православнима; из Беча је Србима одговорено да се више не усуде да се Двору обраћају ради обнове марчанске епископије.⁴⁷ Царица Марија Терезија вршила је директан притисак на митрополита Павла Ненадовића да се Срби одрекну Марче а у Илирској дворској депутацији, под утицајем високог католичког клера, израђен је 1753. елаборат о спровођењу уније, чему је требало прићи врло опрезно како не би дошло до побуне међу Србима.⁴⁸

Рад на унијаћењу православних Срба у Варајдинском генералату поверен је његовом команданту генералу Бенвенутију Петачију, који је од њих затражио да за свог новог епископа признају унијату Гаврила Палковића, а кад су они то одбили, он је с војском дошао у Марчу, на силу је одузео од њих и предао унијатима, претећи губитком главе свакоме ко се томе успротиви.⁴⁹ Више српских пркава Петачи је затворио, православне свештенике злостављао и протеривао, а митрополитовом изасланику запретио да ће и свештенике и њега побацати у тамницу.⁵⁰

Петачијеве претње убрзо су стигле поједине свештенике, калуђере и крајишнике, од којих је више њих кажњено "трчањем кроз шибе" поред 300 војника па су добили и до 3.000 удараца. Те и друге недаће, као и ограничавање крајишких права у оквиру новог уређења Војне границе, довеле су почетком 1755. до велике "Северинске буне" и до заједничког захтева пра-

вославних и католичких крајишника да се унија, као трећа вера, силом не натура јер то доводи до неслоге и немира, због чега Марчу треба предати Србима чији преци су је и подigli као свој, православни манастир.⁵¹ Али, ни овог пута тај захтев не само да није испуњен него је Двор српске војне и црквене старешине приморао да се, и формално, *заувек* одрекну Марче,⁵² која је, затим, предата католичком монашком реду пијариста.⁵³

Тако је окончана борба за Марчу, дуга један и по век, као борба за верски и национални опстанак Срба у Варајдинском генералату, па и шире у Хрватској и Славонији.

Одстрањивањем унијата из Марче није, ипак, сасвим отклоњен њихов притисак на православне Србе, јер је 1777. године у непосредној близини Варајдинског генералата, у слободном краљевском граду Крижевцима створена унијатска епископија с агилним Василијем Божичковићем на челу. Поред поседа у Хрватској, тој епископији додељен је земљишни посед чак у Срему (Шидско властелинство) како би јој се омогућило да у њему ради на искорењивању "шизме".⁵⁴

За Србе јужно од Саве, на подручју Карловачког генералата (Лика, Крбава, Приморје, Кордун), опасност у погледу унијаћења долазила је од сењских бискупа и појединих царских официра вишег ранга.⁵⁵

У време док су већи делови тих области били под влашћу Турака, оне су у црквеном погледу потпадале под Дабробосанску православну митрополију у Сарајеву. Кад су, пак, Лика, Крбава, Банија у току Бечког рата 1683–1699. освојене од Турака и ушле у састав Хабзбуршке монархије, с народом на њену страну прешао је и дабробосански митрополит Атанасије Љубојевић, који је одмах наишао на противљење сењског бискупа Себастијана Главинића и личког архијакона Марка Месића, који су новодобијене области потчинили Сењској бискупији, тврдећи да сво тамошње становништво, бде обзира на веру, треба да буде њихово духовно стадо, што је значило да православни део народа треба да буде покатоличен. У Лику, Крбаву и Приморску крајину, у којима су православни Срби чинили већину становништва, бискуп је упу-

тио своје мисионаре, док је митрополиту Љубојевићу забранио да се насели у Лику пошто сви Срби јужно од Саве треба, наводно, да признају не њега него марчанског унијатског владика.⁵⁶

Настојањем патријарха Арсенија III Чарнојевића, цар Леополд I српске народноцрквене привилегије из 1690–1691. проширио је и на Србе у Хрватској, чиме је фактички створено Карловачко владичанство, које је обухватило православне у Карловачком генералату и у Банској крајини. Но, то није сметало новом сењском бискупу Мартину Брајковићу и "архијакону" Месићу да, не бирајући средства, оглопчну с насилним покатоличавањем и прогонима Срба из Лике и Крбаве.⁵⁷ Што се тиче владике Љубојевића, он је тек 1706, кад је цар Јосиф I потврдио српске привилегије, признат за епископа Лике, Крбаве и Зринског поља; седиште му је било у манастиру Комоговини, који је он подигао после пресељења из Босне.⁵⁸

Да би спровео унијађење, бискуп Брајковић најпре је предложио да српским свештеницима који приме унију буду дате посебне повластице,⁵⁹ а затим је 1703. у 17 тачака изложио свој предлог о католичењу православних Срба на подручју његове бискупије. Полазећи од тога да у једној хришћанској дијецези не могу бити двојица епископа, Брајковић је захтевао да га "шизматички владика" призна за свог законитог старешину, а у супротном да му забрани улазак у њу. Предлагао је да сви "влашки" свештеници само пред њим полажу заклетву и да их он потврђује у звању, да подлежу његовом, бискупском суду а да они који би ширили "шизматичко учење" буду затварани и лишавани земљишта и свих благодети као и да православни верници буду приморани на давање црквене (бискупске) десетине. Брајковић се залагао за подизање семинара у Сењу у који би били примани "влашки синови" преко којих би се вршило унијађење Срба, док је од коморског чиновништва у Лици и Крбави очекивао да приликом поделе земљишта, одређивања плата и других погодности предности даје католицима како би се на "шизматике" утицало да због тих користи појеле да пређу на католицизам. Најзад, тражио је да се царским официрима у Гра-

ници нареди да му у послу око унијађења Срба пружају сву потребну помоћ.⁶⁰

После слома Ракоцијевог устанка 1711. борба око покатоличавања Срба ушла је у нову етапу, с тим што је бискупска страна могла рачунати с највећом подршком војних кругова с генералом Јосифом Рабатом на челу. У Багу, на Приморју, подигнут је самостан из кога су се фратри размилели по Лици и Крбави; добро плаћени од Конгрегације за пропаганду вере у Риму, они су свим жаром прионули на преверавање православних Срба. Унијатски владика из Марче, уз помоћ војне власти, најпре је наметнут Србима у Банији, а затим је доведен и у Лику, иако су они одбијали да га признају за свог духовног пастира.⁶¹

Већ на почетку свог бискупата у Сењу, Адам Ракај је Србе у Лици и Крбави приморао да му дају десетину од урода, а у току канонске визитације, коју је лично обавио 1713–1714. године, успео је да многе Србе преведе на католичанство.⁶² Постала је пракса да се православним епископима забрањује обилазак њихових дијецеза па чак и то да, уместо њих, свештенике поставља генерал Рабата. А он је 1729. писао Дворском ратном савету "да треба радити на унији али опрезно и деликатно, те сваком згодном приликом наместити по кога унијатског свештеника, и тако све полако и тихо свуда увести унију".⁶³

Али, опасност за Србе као православне поданике средином XVIII века запретила је и од стране хрватских сталежа, односно њиховог сталешког Сабора, у коме су истим "језуитским духом" били задојени и племићи и клер.

Године 1741. тај Сабор потужио се царици да је у Троједној краљевини католицизам угрожен од православља (!) и замолио да буду укинуте "шизматичке" епископије, а духовна јурисдикција над православнима да буде предата унијатском марчанском владици као и да буду укинуте српске народноцрквене привилегије, увелико штетне за католичку веру. На то је уследио низ мера прогив православних у Троједници, у којој се неће трпети друга вера осим католичке као ни јурисдикција карловачког митрополита над свештенством у Вараждинском и Карловачком генералату.⁶⁴

Пошто због рата с Пруском и Француском, у коме су Срби-граничари веома били потребни Аустрији, није дошло до спровођења у живот поменутих одлука, хрватски сталежи и бискупи поновили су свој напад на Србе у току заседања Угарског сабора 1751. године, тврдећи да "шизматички" епископи подижу своје цркве а народ одвраћају од уније, па је стога потребно да ти епископи из Плашког, Костајнице и Пакраца буду протерани, а у Троједној краљевини да се не трпи друга вера осим римокатоличке. Но, овог пута, из дубљих државно-политичких разлога, а посебно због односа с Русијом као савезником, царица Марија Терезија одбила је те милитантне захтеве сталежа.⁶⁵

На заседању Угарског сабора 1764, представници Троједне краљевине поново су затражили забрану православне вероисповести, подизања српских цркава и школа, као и одузимање манастира од Митрополије, па затим, потчињавање православног свештенства световној власти и судству. Поред тога, захтевали су да се Србима не додељује племство, као и да буду укинуте српске народноцрквене привилегије, Илирска дворска депутација и Вараждински генералат, а све у циљу да Срби-граничари буду претворени у феудалне кметове и поданике хрватских жупанија. На срећу Срба-"шизматика", због сукоба Двора и угарских сталежа, и овај напад на њих остао је без жељеног учинка.⁶⁶

Иако је царица Марија Терезија одбила поменуте фронталне нападе хрватских сталежа на Србе, њихову цркву и привилегије, она није искрено мислила на обустављање унијаћења, него је радила на његовом ширењу. Од свих Хабзбурговаца она је "показала највише дволичности према Србима: док је властитим потврдама привилегија (...) Србима јавно зајемчавала слободу вероисповести, догле је опет с друге стране тајно настојавала – како је лично писала папи Пију VI – да свету унију (међу Србима) на сваки начин помогне, а оне који су у њој остали, да свим могућим средствима утврди".⁶⁷

Царичине замисли о унијаћењу Срба у делу су безобзирно спроводили унијатско-католички бискупи и генерали, а посебно језуитски васпитаник генерал Бенвенуто

Петачи у Карловачком генералату. Он је, на све начине понижавао, угњетавао, прогонио и кажњавао српске свештенике, отежавао и спречавао поправке и зидање српских цркава и то на начин и у обиму који су превазилазили чак и царичина очекивања.⁶⁸ Заједно с унијатским владикама, Гаврилом Палковићем и Василијем Божичковићем, он је највише допринео унијаћењу Срба у Жумберку. Реч је о најистуренијој српско-православној етноској оази на западу, која је средином XVIII века бројала око 4.000 душа, што у оно доба и није била занемарљиво мноштво. На те Србе католички бискупи рано су бацили око у намери да их поунијате, покатоличе и денационализују – најпре школовањем младића у језуитским школама, а затим и применом грубог насиља.⁶⁹

Користећи изненадну смрт двојице православних свештеника у Жумберку 1750. године, владика Палковић на њихово место довео је унијатске попове, али их је приказао као православне, што код неугог света и није наишло на отпор пошто је он веровао да остаје у свом доталашњем "закону".⁷⁰ Но, кад је народ дознао да су из Жумберка протерани гомирски калуђери и да су му, преваром, натурени унијатски свештеници, он се окренуо од њих и почео обраћати православним поповима у суседним крајевима, што је генерал Петачи забранио и дотичне попове прогонио из тог краја. На то су се Жумберчани погузили плашком епископу Данилу Јакшићу наводећи да се од њих, као православних, тражи да признају папу иако они "ни живи ни мртви" не желе да одступе од своје цркве и вере.⁷¹ Али, Петачи и Божичковић нису мировали него од царице затражише да се епископу Јакшићу забрани долазак у Жумберак а већ поунијаћеним појединцима да се спречи повратак у православље, односно, кад су у питању свештеници, да буду протерани из Генералата.⁷²

Најзад, 1760-их година учињен је одлучујући корак ка унијаћењу Срба у Жумберку. Епископу Јакшићу и православним свештеницима забрањен је улазак у Жумберак, а Двор је обасут лажима и клеветата против њих. Марта месеца 1761. године, кад је батаљон жумберачких Срба-граничара на путу за Карловац стигао у село

Прибић, тадашњи посед унијатске бискупје, тамошњи унијати и викар њиховог владике Палковића, нахранивши их и поднапивши, подметнули су им на потпис текст, односно као неписмене потписали су њихова имена испод текста, који је гласио: "Ми доље потписани присижемо у име своје и у име својих породица, да хоћемо живити и мријети по старом грчком обреду, а у правој католичкој вјери, под римскијем папом и да не ћемо никада ни признавати ни држати другијех владика ни свештеника, него садашњег господина бискупа Божичковића, и његове праве с Римском Црквом сједињење напљеднике, и од њега постањене нам свештенике".

На изјаву били су потписани и граничари који су били на маршу далеко од свог завичаја као и они у пруском заробљеништву, старци, удовице и они Срби који су били кметови у Крањској, тако да је списак свих, лажно потписаних, био импозантан. Над оним граничарима, пак, који су, као православни, остали код својих кућа, извршен је притисак од њихових официра да се приклоне унији. Тако су неукоост и неписменост, односно поверење крајишника злоупотребљени у циљу њиховог преверавања у католицизам.⁷³

Епископ Данило Јакшић и митрополит Павле Ненадовић покушавали су да пред царицом прикажу све нечасне поступке генерала Петачија и владике Божичковића, али узалуд. Штавише, 1769. године епископу Јакшићу уручен је паричин декрет са строгим укором и наређењем "да се не усуди и да не покуша, под претњом тешке казне која ће за то слиједити, ни он ни његови наследници, ову ствар у горе реченом жумберачком окружју на ниједан начин покретати, нити искати игда више духовну власт и одлазак тамо, нити слати тамо свештенике свога закона".⁷⁴

У току времена, као што је познато, поунијаћени жумберачки Срби похрваћени су, мада је и до наших дана било, па и сад има, појединаца који се не одричу свог српског порекла и који би се вратили у своју колевку – у православље и Српство.

Иако после смрти епископа Данила Јакшића није успео да добије и поунијати његову, Плашку епархију, владика Божичковић доживео је да 1777. види укидање

српског манастира Комоговине у Банији, једног од центара отпора према унији и месту окупљања крајишника у борби за очување њихових повластица. Упитан за мишљење о томе, хрватски бан Фрањо Палажди слагао је царини, да сам српски народ не жали за манастиром и још додао да он лично сматра да Комоговину треба сасвим срушити, да би се заувек искоренило сећање на њу.⁷⁵

Унијатски владика Божичковић имао је "заслуга" и за избацивање Срба – светитеља из православног црквенонародног календара. Он је уверавао Бечки двор да би Срби

САБОРНА ЦРКВА СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ У НОВОЈ ГРАДИШКИ ИЗ 1738, обновљена 1824 и 1885, Икониостас из 1814. године, снимак пре рушења 1991. године

"помињући своје краљеве, деспоте и јерархе одржавали будну свест о својој славној прошлости, која ствара жељу за сличном будућношћу". Стога је жестоко ударио на владаре – светитеље из династије Немањића и тиме допринео денационализацији српског календара.⁷⁶

После укидања језуитског рела, а затим и смрти Марије Терезије (1780) као и Пат-

ента о верској толеранцији цара Јосифа II из 1781. године, настојање да православни Срби буду поунијаћени и покатоличени видно је ослабило, мада су унијатски епископи ипак користили сваку повољну прилику да покоју "шизматичку овчицу" преведу у своје стадо. У томе су их, и даље помагали царски официри у Војној граници.

Тако је 1782–1783. у Вараждинском генералату, само у протопопијатима Нарту и Плавшинци на унију преведено 305 лица. Кад је пакрачки епископ Јосиф Јовановић Шакабента од надлежних протојереја затражио објашњење у вези с тим, одговорено му је да се највећи број Срба-крајишника поунијатио да би им војне власти одобриле деобу кућних задруга, односно излазак из њих, да би се неки ослободили војне службе а неки били поштеђени издржавања казне због крађе или других преступа, као и неисплаћених дугова, затим и због већег оптерећења православних него унијата и католика радом и стражарском службом, због грубог присиљавања на унију, због жеље родитеља да им власти деду ослободе од похађања школе, због одобравања четвртог брака од стране унијатске цркве итд. Речју, све што је било недозвољено и кажњиво војне и црквене католичко-унијатске власти дозвољавале су само да би кућне старешине привукле к себи, а оне су, потом, приморавале чланове својих задруга да се, милом или силом, изјасне за унију. Међутим, кад су ти заблудели и заведени верници дошли у додир с епископом Шакабентом, многи између њих изјавили су: "Преварисмо се и предадосмо се, а кад видесмо да је (код унијата – С. Г.) другачија церемонија, онда наше срце окаменило се и почесмо се кајати и плакати дан и ноћ, и обричемо се да никада нећемо бити унијати: волимо мртви бити, него наших отаца закон (веру) да погубимо." Али, прозелитске католичке црквене и војне власти, и поред Патента о толеранцији, нису о томе хтеле ни да чују, па је тешко рећи колико се од поунијаћених Срба у тим протопопијатима и изван њих вратило православљу, а колико их је остало у унији и изгубило се из редова своје цркве и нације.⁷⁷ У то време, 1783, владика Божичковић, преко једног пропагандиста и задуженог српског сликара

и неких крајишких официра, покушао је да разбије редове православних у Вараждинском генералату, али је био онемогућен одлучним антиунијатским држањем већине Срба-официра у њему.⁷⁸

Покушаја унијаћења Срба било је и у првој половини XIX века у Лици и Мославини ("Гађешина" и "Дигничка унија"),⁷⁹ али и много више оног "тихог" отпадања од православља које историјски извори изричито не помињу, а које је толико допринело смањивању броја православних Срба у Хрватској и Славонији, од којих су остала само њихова презимена, топоними и црквешта.

Гледано са становишта политике Хабзбуршке монархије, унијаћење је представљало "само један облик асимилаторске акције засноване на верској основи". Оно је било "опробани метод у борби против националне отпорности и духовне самосталности српског народа (...) будући да је Монархија радила на томе да од српског народа створи (...) најпре једну *natio unita*, а онда национално и духовно безличну и анемијичну "*natio austriaca*". Јасно и агресивно те циљеве формулисао је примас Угарске, кардинал Леополд Колонић (пореклом Хрват), десна рука цара Леополда I, кад је записао: "Ја ћу од угарских народа (мислећи на Мађаре-калвинисте и православне Србе) да начиним робље, затим просјаке и најзад добре католике. *Sic ratio status exposcit*".⁸⁰

Недуго после протеривања Турака из Угарске, њен Црквени сталез обавестио је цара Леополда како се труди да све "шизматике" приведе унији с Римском столицом.⁸¹ Изгледало је да ће просторно растурено и збуњено православно становништво постати лак плен уније, поготово што су се њој приклонила и нека војна и нека свештена лица из својих себичних побуда. Такво лице у Срему био је Лонгин Рајић, који је заједно са сремским католичким бискупом Фрањом Јанијем и војним командантима радио на унијаћењу својих сународника, па је већ марта 1688. године од стране цара Леополда био именован за сремског унијатског владуку.⁸² Још већу активност у унијаћењу и католичењу Срба показао је печујски бискуп Матија Раданај, под скуптом кардинала Колонића, а у дру-

штву језуита с којима је у својој дијецези покатоличео 44 села и вароши са око 15.000 душа.⁸³ Под удар су дошли Мађари-протестанти, Срби-православни и Турци-мухамеданци; ови последњи појединачно су покатоличени у Мађарској, а масовно у Лици, посебно у Перушићу, где су, затим, постали жестоки непријатељи Срба.⁸⁴

Знајући да је унијаћење по вољи владару, њега су желели да изведу и Раданајеви супарници, генерал Гаврило Веки и коморски комесар Тулијо Миљо, у чијим је рукама у то време била сва власт у Барањи.⁸⁵ У току 1689. они су покупили српске свештенике и неке печујске грађане и предали их језуитским мисионарима да их поуче догмама Католичке цркве и припреме за проверавање. Да би унијатили Србе, који су се у највећој мјножини налазили између Дунава и Драве,⁸⁶ Веки, Миљо, бискуп Јани и коморски саветник Мелмек су из манастира Ораховице у Славонији у Печују довели игумана Јова Рајића, брата помнутаг владике Лонгина, с групом калуђера, затим игумана манастира Грабовца, више попова и народних првака из Славоније, Барање, жупаније Толна и Столног Београда, да би крајем јануара 1690. године, на свечан начин, сви они, у своје име и у име народа тих места и крајева прихватили унију с Католичком црквом. Положили су заклетву да ће веровати у све што учи Католичка црква и признавати римског папу као правог намесника Христа и апостола Павла, као и да од те вере ни по цену смрти неће одступити.⁸⁷

Због остварене "Печујске уније", Јово Рајић именован је за владика у крајевима које је она захватила. Пошто је његов брат Лонгин већ био на положају унијатског владике у Срему и у Вараждинском и Карловачком генералату и пошто је у Лици и на Банији у току био снажан притисак, које је на Србе вршио загребачки и сењски бискуп, изгледало је да ће унијаћење и покатоличавање Срба бити успешно приведено крају. Међутим, ствари су се битно измениле преласком патријарха Арсенија III Чарнојевића у Угарску и његовим боравком у Барањи и Славонији. Већи део поунијаћених Срба одрекао се уније и вратио православљу.⁸⁸ Ипак, без поузданог одговора остаје питање колико је поуни-

јаћених Срба остало у новој вери; чињеница је да су "неке, исувише усамљене православне парохије у загорским (хеђхатским) крајевима барањске и толнанске жупаније ишчезле, да им се једва нађе и помена".⁸⁹ Да ли је тако било и у поунијаћеном делу Славоније, тешко је рећи, али изразито српска презимена код многих католика између Драве и Саве упућују на закључак да је тамо тада, пре или после, покатоличен можда и немали број православних Срба, тако да се у извесном броју службених извора крајем XVII века католици у Славонији називају Србима (Расцианима, Рацима) а православни Срби Власима.

Због отпора према унији патријарх Чарнојевић је изазвао према себи неизмерну мржњу свемоћног кардинала Колонића, који га је све до смрти 1706. оптуживао, клеветао, омаловажавао, прогонио и настојао да му јурисдикцију ограничи само на Сентандреју, да му ускрати десетину и друге приходе, да га лиши поседа и уклони из средине његовог, српског народа а посебно из централне Славоније и Барање.⁹⁰ За Колонића патријарх је био "син самог ђавола" а православни Срби "ђаволови следбеници".⁹¹

Православним Србима у Угарској а нарочито у Барањи живот су загорчавали не само бискупи и језуити него и градски магистрати и цехови, који су били под њиховим снажним утицајем. У том погледу предњачио је град Печуј као седиште бискупа Раданаја, који је Србе приказивао као разбојнике и утицао на грађане да се изјасне за њихово протеривање из града.⁹² Томе се приклонио и суд Барањске жупаније, који је 1693. одлучио да се "због тврдокорне шизме (...) као шугаве овце, православни Срби протерају из града Печуја и његовог предграђа" а црква да им се одузме.⁹³ Ипак, војне власти узеле су Србе у заштиту па су се они, како-тако све до 1720. одржали у Печују. Но, тада је нови бискуп, Вилхелм Франц Неселроде од тамошњег српског епископа Никанора Мелентијевића затражио да прихвати унију, а кад је овај то одбио, бискуп (иначе и спахија над Печујем) све оне Србе који нису напустили православље протерао је из града и предграђа, а њихову цркву претворио у кожар-

ску радионицу.⁹⁴ Под таквим притиском део печујских Срба приклонио се унији а поставши унијати "напустише свој источни обред" да би "душом и телом (постали) ванредно одани приврженици свете римокатоличке Цркве". Јелан тамошњи каноник, који је био сведок тридесетогодишњег отпора Срба према унији, у виду епитафа, записао је: "Колико муке беше, од српскога ово католичко племе створити" (*Tantae molis erat, e Rascjana hoc Catholicam condere gentem!*).⁹⁵

Из свега реченог исувилце је јасно колико је српски народ од Далмације до Барање (и шире) вековима био изложен притиску католичких црквених и политичких,

државних власти, да се одрекне своје православне вероисповести, цркве и своје народности, да се поунијати и покатоличи а, преко тога, најчешће, *похрвати*, да би похрваћен, постајао најљући непријатељ верске и етничке средине из којих је потекао. Народ се, истина, вековима борио с том опасношћу и у свом језгру се и очувао, али су знатни његови делови отпали, нарочито у градским срединама и на рубним подручјима српског етноса, па тиме, у највећој мери, треба објаснити тако очигледно "умаленије лутајућег нација".

А све ове дојаве трају до данашњег дана и као да им нема краја.

НАПОМЕНЕ

1. Радослав Грујић, *Апологија српског народа у Хрватској и Славонији*, Нови Сад, 1909, 19–20.

2. Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, САН, 1950, 174, 176, 203.

3. Никодим Милаш, *Православна Далмација*, Нови Сад 1901, 164–170, 178–179.

4. Радонић, нав. дело, 194–195, 197, 199, 208–209.

5. Н. Милаш, *Православна Далмација*, 217–219; Ј. Радонић, нав. дело, 411–412. Према Кончаревићевом Летопису "страдања, која мораше православни да претрпе од Латинског свештенства, а посебно од фратара" у крају око Цетине и у Шибенику и у околини била су тежа "од оних, која су имали да од Турака претрпе". Око 1690. "неколико је хиљада православних Срба ... отргнуто од православља"; према католичком историчару Фарлатију, тада је "много шизматичких Морлака" (Срба!) преведено у католичку веру а према франјевачким хроникама фратри "су чак 25.000 Срба обратили "у католичко јединство и на послушност папе". Оне који су се томе опирали, шиканирали су и уз помоћ млетачких власти и цркве им одузимали (исто, 217–219; Ј.Радонић, нав. дело, 411–412)

6. Ј. Радонић, нав. дело, 435–438, 587.

7. Nikodim Milaš, *Documenta spectantia historiam Dalmatiae et Istriae a XV usque ad XIX saeculum*, Iaerac 1894, 63–64, 76–78.

8. Ј. Радонић, нав. дело, 588–589.

9. Исто, 589.

10. N. Milaš, *Documenta*, 107–111, 115–123, 132–143; Ј.Радонић, нав. дело, 590–592, 605.

11. N. Milaš, *Documenta*, 209–211.

12. Ј. Радонић, нав. дело, 607, 611–613.

13. N. Milaš, *Documenta*, 249–256; Ј. Радонић, нав. дело, 608.

14. N. Milaš, *Documenta*, 397.

15. Н. Милаш, *Православна Далмација*, 398–402.

16. Ј. Радонић, нав. дело, 614–616.

17. N. Milaš, *Documenta*, 372.

18. Н. Милаш, *Православна Далмација*, 429–433; Ј. Радонић, нав. дело, 617.

19. Н. Милаш, *Православна Далмација*, 451–496.

20. Исто, 498–542.

21. Исто, 550–595; Ђоко Слијепчевић, *Стеван Стратимировић*, Београд 1936, passim.
22. Р. Грујић, *Апологија*, 23.
23. Алекса Ивић, *Сеоба Срба у Хрватску и Славонију*, Сремски Карловци 1909, 16–30.
24. Marko Jačov, *Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia 1649–1669*, vol. I, citata del Vaticano, Biblioteca apostolica Vaticana, 1992, 29, 31, 33.
25. Ј. Радонић, нав. дело, 44.
26. Исто, 49–50.
27. Janko Šimrak, *De relationibus Slavorum meridionalium cum Sancta Romana Sede Apostolica saeculis XVII et XVIII*, Zagreb 1926, 32.
28. Ј. Радонић, нав. дело, 52, 66.
29. Исто, 72, 77, 220–228.
30. Поближе о том: Алекса Ивић, *Из историје хрватско-славонских Срба током XVII века*, Ујесник Hrv.-slav. dalm. Zemaljskog arkiva, sv. XVIII, Zagreb 1916, 91–94, 95–105; Р. Грујић, *Апологија*, 69–73.
31. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Književnici u Hrvatah ... u prvoj polovini XVII vieka*, Arhiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. IX, Zagreb 1868, 283–285.
32. Ј. Šimrak, *De relationibus*, 88–89; Ј. Радонић, нав. дело, 72.
33. I. K. Sakcinski, нав. дело, 310.
34. Isto, 323.
35. Isto, 325.
36. Isto, 313–314.
37. Манојло Грбић, *Карловачко владичанство*, Топуско 1990 (репринг издање) књ. I, 194–213; Алекса Ивић, *Марчанска епископија*, Браство 20, Београд 1926, 63–70.
38. М. Грбић, нав. дело, 214–217.
39. Душан Кашић, *Отпор марчанској унији*, Београд 1986, 21–23.
40. М. Грбић, нав. дело, 230–233; Д. Кашић, нав. дело, 23–29.
41. Јован Радонић, *Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку*, Нови Сад 1909, 241; Д. Кашић, нав. дело, 29–31.
42. Franz Vaničed, *Specialgeschichte der Militar-grenze*, Wien 1875, knj. I, 383.
43. Д. Кашић, *Отпор марчанској унији*, 31–36.
44. Исто, 38–49.
45. Радослав Грујић, *Пакрачка епархија*, Нови Сад 1930, 82; Исто, *Пронаст манастира Марче*, Загреб 1908, 12–13.
46. Р. Грујић, *Пронаст ман. Марче*, 15; Д. Кашић, *Отпор марч. унији*, 56–60.
47. Д. Кашић, *Отпор марч. унији*, 63–64, 73.
48. Ј. Радонић, *Римска курија*, 624.
49. Д. Кашић, *Отпор марч. унији*, 77–80.
50. Исто, 80–85.
51. Fr. Vaničed, нав. дело, II, 44–58; Ljudevit Ivančan, *Buna Varaždinskog generalata 1755*, Vjesnik Hrv.-slav. dalm. Zemaljskog arkiva 1902, 1903; Ferdo Čulinović, *Seljačke bune u Hrvatskoj*, Zagreb 1961, 113–117.
52. Р. Грујић, *Пакрачка епархија*, 103–104.
53. Д. Кашић, *Отпор марч. унији*, 90–91.
54. Славко Гавриловић, *Шид и Шидско владичанство 1699–1849*, Матица српска, Нови Сад 1958, 1–104.
55. Иван Иванић, *Буњевци и Шокци у Бачкој, Барањи и Лици*, Београд 1899, 125, 127.
56. М. Грбић, *Карловачко владичанство*, I, 234–243.
57. Исто, 243–251. Према И. Иванићу "нарочито многе православне Буњевце и Србе покатоличило је поп Марко Месић који је силом уклањао и онај мали број православних светленика и у њихове парохије слао католичке попове (...). Из једног извештаја види се да су капуцински калуђери покатоличили 400 православних (...). У католичким изворима налазимо о тим радњама ове податке: на проповед и катихизацију долазили су у манастир (у Кањижи, у Лици) и шизматици и сваке године би се много њих повратило у крило свете матере цркве (католичке). Тада су покатоличене чувене српске породице у Лици Рукавине, Дошени, Старчевићи (преци Велико-Хрвата Анте и Давида Старчевића), Радошевићи и др, но од којих породица има и данас и православних и католика. Тим путем су, сем ових, прешле у католичанство и многе друге старе српске породице, те су им сад потомци највећи Хрвати, али их народ и данас зове "вла-

- сима". То име најбоље казује, да су им преци били православни Срби" (И. Иванић, нав. дело, 127).
58. М. Грбић, нав. дело, 256, 271.
59. Марко Јачов, *Списи Тајног ватиканског архива XVI–XVIII века*, Београд, САНУ, 1983, 176.
60. Hofkammerarchiv, Wien, *Hofffinanz Ungarn*, т. No 430, November 1703, fol. 363–366.
61. М. Грбић, *Карловачко владичанство*, I, 274.
62. Manojlo Sladović, *Povesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, Trst 1856, 309–311.
63. М. Грбић, нав. дело, 300; Radoslav Lopašić, *Karlovac*, Zagreb 1879, 164.
64. J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapest 1880, 79–80.
65. М. Грбић, нав. дело, II, 25–27.
66. J. H. Schwicker, нав. дело, 229–235; М. Грбић, нав. дело II, 44–53.
67. Мита Костић, *Царски духовници пропагатори уније међу Србима*, Ср. Карловци 1992, 6–7.
68. М. Грбић, нав. дело, II, 29–30.
69. Исто, 96–102.
70. Исто, 103–110.
71. Исто, 110–114.
72. Исто, 115–118.
73. Исто, 118–134.
74. Исто, 134–151.
75. Славко Гавриловић, *Грађа за историју Војне границе у XVIII веку*, књ. I: *Банска крајина 1690–1783*, Београд, САНУ, 1989, 661; Душан Кашић, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд, САНУ, 1971, 291–313.
76. Мита Костић, *Гроф Колер као културно-просветни реформатор код Срба у Угарској у XVIII веку*, Београд, СКА, 1932, 131–151.
77. Поближе: Слободан Милеуснић, *Два извјештаја о унији у Вараждинском генералату поткрај XVIII века*, Зборник САНУ о Србима у Хрватској, књ. III, Београд 1994.
78. Архив САНУ, Београд, 9212.
79. М. Грбић, *Карлов. владичанство*, II, 276–334; Д. Кашић, *Срби и православље у Славонији и сјеверној Хрватској*, Загреб 1967, 96–97.
80. Рајко Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд, САН, 1949, 32–33.
81. Славко Гавриловић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ. II, Београд, САНУ, 1990, 30–31.
82. Јован Томић, *Срби у Великој сеоби*, Београд 1990, репринт издање, с. 46.
83. Владислав Пандуровић, *Из прошлости баранских Срба*, Осиек 1923, 18–19.
84. Radoslav Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, књ. II.
85. Стеван Михаљчић, *Барања од најстаријих времена до данас*, Београд 1991, репринт издање 260–262.
86. С. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 52–53.
87. В. Пандуровић, *Из прошлости барањ. Срба*, 20–26; Ст. Михаљчић, *Барања*, 262–274.
88. В. Пандуровић, *Из прошлости барањ. Срба*, 27–29; Ст. Михаљчић, *Барања*, 279–288.
89. В. Пандуровић, нав. дело, 29–30.
90. Р. Веселиновић, *Арсеније III*, 32–40.
91. Исто, 44–45; С. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 356–360, 519–520.
92. Р. Веселиновић, нав. дело, 46; С. Гавриловић, *Извори о Србима*, II, 103–104, 119–120, 340–343, 397–399, 426.
93. В. Пандуровић, *Збирка историјских докумената из прошлости баранских Срба XVII и XVIII века*, Споменик СКА, LXXXIV, Београд 1936, 64–65.
94. Исто, 56, 79.
95. В. Пандуровић, *Из прошлости барањ. Срба*, 66–68.